

УДК 331:351/354

Поплавська О.М., к.е.н., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І БІЗНЕСУ

Мета статті полягає в опрацюванні сутності нової конфігурації суспільного феномену «ринок – держава – організації (бізнес)», котре неможливе без з'ясування ролі кожного із цих інститутів, визначення меж їх впливу на стійкий розвиток країни.

Методика дослідження. Вирішення поставлених статтею питань здійснено за допомогою таких методів дослідження: аналізу та синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, діалектичного підходу. Результати. В статті розглянуто причини появи нових форматів взаємодії держави та бізнесу; охарактеризовано сутнісні властивості таких форматів; визначені чинники, котрі перешкоджають ефективній взаємодії держави та бізнесу. Запропоновано розглядати взаємодію між акторами ринку у форматі четвірки: держава, бізнес, громадськість та ринок. Окреслено потенціал різних форматів взаємодії держави і бізнесу щодо забезпечення стійкого розвитку та гідної праці. Практична значущість результатів дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні вибору формату взаємодії основних агентів ринку та побудови на засадах соціального партнерства продуктивних відносин між ними, що сприятиме забезпеченню гідної праці та сталому розвитку країни.

Ключові слова: держава, організації (бізнес), стійкий розвиток, гідна праця, соціальна сфера, державно-приватне партнерство, соціальне підприємництво, корпоративна соціальна відповідальність

Літ.13.

Поплавская О.Н.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И БИЗНЕСА

Целью статьи является обоснование сущности новой конфигурации общественного феномена «рынок – государство – организации (бизнес)», которое реализуемо через определение роли каждого из этих институтов, глубины влияния каждого на устойчивое развитие страны. Методика исследования. Решение поставленных в статье вопросов осуществлено с помощью таких методов исследования: анализа и синтеза, сравнения, обобщения, систематизации, диалектического подхода. Результаты. В статье изучены причины появления новых форматов взаимодействия государства и бизнеса; обозначены сущностные характеристики этих форматов; определены факторы, которые препятствуют эффективному взаимодействию государства и бизнеса. Предложено рассматривать взаимодействие между акторами рынка в формате четверки: государство, бизнес, общественность, рынок. Определены потенциальные возможности разных форматов взаимодействия государства и бизнеса повлиять на устойчивое развитие и обеспечение достойного труда. Практическая ценность результатов исследования состоим в теоретико-методологическом обосновании критериев выбора формата взаимодействия основных агентов рынка и построения на основе социального партнерства и продуктивных отношений между ними. Такое будет способствовать обеспечению достойного труда и устойчивого развития страны.

Ключевые слова: государство, организация (бизнес), устойчивое развитие, достойный труд, социальная сфера, государственно-частное партнерство, социальное предпринимательство, корпоративная социальная ответственность

Poplavska O.

TRANSFORMATION OF INTERACTION GOVERNMENT AND BUSINESS

The article aim is a study the new configuration of the "market - state - of (business)" social phenomenon, which is impossible without clarifying the role of these institutions, the definition between their impacts on sustainable development. The objectives of the article implemented by using such research methods: analysis and synthesis, comparison, generalization, systematization, the dialectical approach. The Article includes research the causes of the new formats emergence government and business interaction; marks essential characteristics of these formats; the factors that hinder the effective interaction between government and business. The author proposes to consider the interaction between market actors in the Quartet format: government, business, public market. It's has different identified potential formats government and business interaction which impact on sustainable development and decent work: Public-Private Partnerships, social entrepreneurship, corporate social responsibility. The practical significance of the study results is theoretical and methodological choice format interaction of the market main agents hues building on the principles of social partnership and stimulates productivity relations that will promote decent work and sustainable development.

Keywords: Government, Organization (Business), Sustainable Development, Decent Work Social Sector, Private-Public Partnership, Social Entrepreneurship, Corporate Social Responsibility

Вступ. Мінливість соціально-економічних процесів є характерною рисою сучасності. Нажаль зміни приносять не лише позитивні зрушення (нові форми мотивування та розвитку персоналу, формування стратегій компаній на засадах соціальної відповідальності), але й негативні (невизначеність відносин між працівниками та роботодавцями за нових форм зайнятості, посилення демографічного пресу, тощо). За таких обставин сторони соціально-трудова відносин мають переосмислити свою роль та по-новому будувати взаємодію. Ми стали очевидцями того, що зміст та різновекторність соціально-економічного розвитку висувають все нові та нові завдання, котрі необхідно вирішувати науковцям, працюючи на випередження. Так, за теперішніх умов, котрі визначаються поглибленням глобалізації, зміною парадигми державного управління, ролі громадськості в економічному житті, перед дослідниками виникає потреба в опрацюванні нових конфігурацій, форм взаємодії інститутів ринку, соціальних партнерів в контексті забезпечення стійкого розвитку та гідної праці. Тому все більше авторів наголошують на тому, що не може а ні сама держава, а ні ринок вирішити усіх проблем суспільства; існує ряд агентів, зокрема, корпорації (бізнес), які суттєво впливають на державну політику в сфері економіки та соціального розвитку, й сама громадськість постає потужним важелем змін. У дійсності, на наше переконання, існує чотири полюси замість двох – держава, бізнес, громадськість та ринок.

Варто відзначити, що проблема взаємодії держави та бізнесу, держави та громадськості, соціальних партнерів на ринку праці є не новою. Разом з тим, сучасні тренди лише посилюють важливість перегляду основних постулатів, на яких базується взаємодія держави з усіма учасниками, агентами ринку (про що писали відомі зарубіжні вчені: М.Вебер, К.Крауч, Н.Флігстін, Ф.Хайек, Ентоні де Ясаї та українські дослідники – А.Бержанір, І.Брайловський, А.Колот, Ф.Узунов, ін.). Аналіз останніх публікацій явно показує доміанти у науковому пошуку – це теоретико-методологічне обґрунтування нової форми взаємодії між агентами ринку, визначення меж втручання держави в соціально-економічну сферу та ролі корпорацій (бізнесу) у формуванні умов стійкого розвитку та гідної праці.

Метою статті є опрацювання сутності нової конфігурації суспільного феномену «ринок – держава – організації (бізнес)», котре неможливе без з'ясування ролі кожного із цих інститутів, визначення між їх впливу на стійкий розвиток країни.

Перш за все, окреслимо традиційну форму взаємодії держави і бізнесу на ринку праці – соціальне партнерство. Навіть за умов світової фінансової кризи соціальне партнерство дозволяло вирішувати питання соціального характеру. Так, у Німеччині вдалося уникнути стрімкого зростання безробіття через те, що були укладені тристоронні угоди між роботодавцями, профспілками та державою щодо введення режимів скороченого робочого часу. Фактично, підприємці пообіцяли не проводити скорочень, якщо працівники (профспілка) погоджуються працювати неповний робочий день з відповідною оплатою (за результати праці), а уряд компенсуватиме значну частку недоотриманої заробітної плати, надаючи підприємствам спеціальні займи. За схожим сценарієм вирішувалася проблема подолання безробіття у Данії та Нідерландах, де була запроваджена "культура часткової зайнятості". В цих країнах соціальні партнери досягли компромісу, що передбачав розуміння профспілками необхідності певних технічних та організаційних новацій та суттєву фінансову підтримку проектів, пов'язаних із запровадженням гнучких графіків роботи персоналу, нетрадиційних форм зайнятості, тощо. А за результатами дослідження організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) у 2008р. було виявлено суттєвий вплив профспілок на процеси формування і диференціації заробітної плати, незважаючи на скорочення кількості їх членів. Також очевидним є факт, де в країнах з традиційної централізацією процесів колективно-договірного регулювання, соціального партнерства - Скандинавські країни, Греція, Нідерланди, Австрія, Бельгія, Франція, Італія, Португалія, Іспанія - охоплення колективними угодами становить 80-100%, реальна заробітна плата продовжувала зростати і під час кризи. А в країнах, де охоплено угодами незначну частку працюючих - англосаксонські економіки, Японія, США (рівень охоплення - 20-40%) - під час кризи заробітна плата скорочувалася як відносно, так і абсолютно [1, с.94-95]. Якщо ще п'ятдесят років тому соціальне партнерство мало вагу, було чи не єдиним механізмом унормування запитів соціальних партнерів – держави, бізнесу та профспілок, то сьогодні такий формат переживає не найкращі часи (скоріше відмічається розчарування у дієвості соціального партнерства з боку чисельної когорти працівників, особливо неформального сектору економіки з нетрадиційними формами зайнятості. Отже, з часом, цей механізм став не спрацьовувати, особливо, коли з'явився новий клас – «прекаріів». Як зазначалося автором у попередніх дослідженнях [9] поглиблення прекарізації суспільства стало відповіддю ринку праці на глобалізаційні процеси та поширення гнучкості ринку, але уряди багатьох країн світу були не готові і не змогли вирішити усі виклики щодо цього феномену. Недієвість політики держави у цій царині у перспективі матиме негативний вплив на соціально-трудова сферу, й розуміючи це більшість науковців та урядовців почали шукати інші формати взаємодії соціальних акторів ринку. На нашу думку, задіяти таку форму співробітництва між державою та бізнесом, як соціальне партнерство необхідно, але змінивши вектор співпраці: не має бути протекціонізму а ні держави, а ні бізнесу. Взаємовідносини повинні бути прозорими та рівноправними, ураховувати потреби усього населення, зокрема неформального сектору економіки. У той же час, представники неформального сектору економіки, як правило, не мають власних професійних об'єднань, тому їх представництво може здійснювати громадська організація, якщо такі повноваження вона матиме за законом та делегованими повноваженнями працівників цього неформального сектору економіки. Тож, не варто повністю відмовлятися від соціального партнерства, краще трансформувати відносини відповідно до потреб сьогодення.

Ми вже писали, роль та місце держави в соціально-економічних процесах змінюється, але характер цих змін не можна описувати категоріями - більше, менше, посилення, зниження тощо. Більш виправданим є використання таких понять, як новий формат взаємодії, ускладнення та нова конфігурація інститутів тощо [4]. Одним з нових форматів є державно-приватне партнерство на засадах соціальної відповідальності в соціальній сфері. За цього формату взаємодії держава постає ініціатором структурних перетворень, учасником створення суспільних благ. Звичайно, функції держави щодо нормотворчості, гарантування прав та свобод громадян, соціального захисту населення, тощо є незмінними. У той же час, такі традиційні сфери впливу держави, як освіта, охорона здоров'я та наука поступово стають центром уваги бізнесу, громадськості, й не з метою отримання прибутків, а задля досягнення соціального балансу суспільства, формування сприятливої соціальної інфраструктури, позитивного іміджу корпорацій. Найкраще такі перетворення можемо проаналізувати на прикладі США, Великобританії та інших країн Європейського Союзу.

Система державно-приватного партнерства у США ґрунтується на поєднанні федерального законодавства з правилами та нормами, що ухвалені на регіональному рівні (варто підкреслити, що останнім належить пріоритет у регулюванні державно-приватного партнерства). Для уряду США охорона здоров'я завжди була пріоритетним напрямом. У той же час, в фінансуванні охорони здоров'я спостерігається переважання як абсолютних, так і відносних показників участі бізнесу в забезпеченні функціонування закладів охорони здоров'я. Наприклад, якщо у 60-х роках ХХ століття сукупна частка витрат приватного сектора складала $\frac{3}{4}$ національних видатків на охорону здоров'я і відповідно $\frac{1}{4}$ сукупних витрат припадала на федеральний уряд, штати і місцеві органи влади, то у 2012 році на долю приватного сектора припадало біля 55% усіх медичних витрат. Відповідно неприватне фінансування складало майже 45%, у т.ч. частка федерального уряду – 28,6%, а урядів штатів і місцевих органів влади – 16,2% [3, с.4].

Державно-приватне партнерство є поширеним явищем в країнах Європи, зокрема Великобританії. За оцінками European PPP Expertise Centre [12, с.4] з в 2014 році у Великобританії було реалізовано 24 угоди загальною вартістю 6,6 млрд. євро (що становило 35,3% загальної вартості угод в Європейському Союзі). Особливістю проектів державно-приватного партнерства є саме зростання частки угод у соціальній сфері (освіта, охорона здоров'я) - за різними джерелами інформації – з 17% до 23% кількості усіх проектів, а їхня вартість збільшується ще швидшими темпами [7]. В Україні також накопичено значний досвід реалізації державно-приватного партнерства. Проте найбільша частка проектів реалізується у сфері телекомунікацій, будівництва та інфраструктури. За даними Світового банку, у 1992–2014 рр. у таких секторах економіки України, як ЖКГ, теплокомунікації, енергетика і транспорт, було реалізовано 58 проектів ДПП загальною вартістю 14640 млн. дол.[13]. Як бачимо, поле реалізації співпраці держави та бізнесу, держави і громади у соціальній сфері є доволі звуженим.

Тобто ми бачимо, у країнах, де соціальне партнерство недостатньо було реалізовано на макро рівні, поширення набула така флора співробітництва як державно-приватне партнерство. В Україні трансформація взаємовідносин між державою і бізнесом має свої особливості: за наявності формалізованого інституту соціального партнерства, уряд стимулював поширення державно-приватного партнерства. Нажаль, результативність останнього, як й інституту соціального партнерства, не висока, адже поширення цього явища не мало таких відчутних фінансових результатів, як очіувалося (у порівнянні з країнами Європи, США).

Водночас, крім традиційних форм співпраці держави та бізнесу у форматі державно-приватного партнерства в країні стала поширеною практика реалізації

програм корпоративної соціальної відповідальності. За результатами звітів відомих компаній України, можемо констатувати наступне: бізнес зацікавлений у сталому розвитку, що проявляється через низку їхніх проектів у сфері освіти, інновацій. Наприклад, ТОВ «СіЕмЕс Камерон МакКенна ЕлЕлСі» (CMS) протягом 2014-2015рр проводила освітні проекти у літніх таборах, метою яких було ознайомлення підлітків зі правилами безпеки, яких необхідно дотримуватися перед тим як виїжджати за кордон на навчання, роботу та для участі в програмах обміну, а також інформування про особливості участі у програмах навчання та працевлаштування на території України. Компанія «Шелл» в Україні опікувалася соціальною сферою, зокрема, в рамках проекту Спільної діяльності, протягом 2013-2014 рр. компанія виділила на соціальні проекти в районах Харківської області близько 2,7 мільйона гривень: ремонт шкіл у с.Біляївка та с.Новонадеждине; ремонт дитячого садка у с.Новонадеждине; освітлення вулиць (с.Веселе, Новонадеждинська сільрада, с.Біляївка, Алісівська сільрада); ремонт доріг у с.Алісівка та с.Веселе; закупівля ліків для Первомайської і Близнюківської районних лікарень; будівництво водної свердловини у с.Веселе [8]. У той же час маємо констатувати, бізнес не має достатньо потужної бази задля вирішення усіх соціальних проблем, що накопичилися протягом останніх десятиліть. Подекуди відносини між бізнесом та державою формуються у негативній площині, що диктується скоріше небажанням держави брати на себе відповідальність за реалізацію соціальних проектів та низькою обізнаністю держслужбовців щодо процедур реалізації державно-приватного партнерства й інших форм співпраці бізнесу та держави. Задля справедливості скажемо, що проблеми щодо реалізації різних форм співробітництва між державою та бізнесом існують і в розвинутих країнах. Так, Колін Крауч аналізуючи чинники, котрі зумовили зміни у форматі взаємовідносин провідних інститутів ринкової економіки, зазначає: «Перший, (чинник – авт.) - це все більш помітне намагання урядів віддати у підряд приватним фірмам свої власні функції, так що в результаті останні виявляються залученими до формування державної політики. Другий – це підвищення корпоративної соціальної відповідальності – процес, у результаті якого фірми беруть на себе зобов'язання, що виходять за межі бізнесу, що, в кінцевому рахунку, знову ж впливає на державну політику. Третій, - той факт, що фінансова криза 2008-2009рр., ніяким чином не поставила під сумнів роль в сучасних суспільствах гігантських корпорацій, особливо фінансових, а лише сприяла посиленню їхньої влади» [6, с. 13-14].

Як бачимо, відсутність чітких критеріїв розмежування прав та обов'язків сторін - партнерів, делегування частини ризиків за реалізацію проектів звужує, а подекуди унеможлиблює співпрацю у соціальній сфері. Вважаємо слід дослухатися порад Ентоні де Ясаї, котрий запевняє, що «Схема суспільного співробітництва» - це не та річ, котру можна купувати двічі, спочатку за допомогою винагороди за тягар, що несеться, а потім – з допомогою суспільного договору для перерозподілу винагороди» [11, с.209]. Адже прес морально-духовної відповідальності не може бути нескінченним, такий тягар за умови несправедливої оцінки ризиків, затрат і зисків дає протилежний ефект – зневіра та ігнорування об'єктивних потреб.

Реалії такі, що суспільство і бізнес зацікавлені у спільному рішенні соціальних проблем, проте очікують від держави не стільки схвалення, скільки відповідної підтримки та розуміння. Суттєвим для ефективного реалізації названих форм взаємодії бізнесу та держави є активна позиція самої держави: ініціатива щодо спільної економічної та фінансової відповідальності за реалізацію спільних соціальних проектів, участь в розв'язанні проблем у сфері освіти, науки, екології, охорони здоров'я, тощо.

Не менш перспективним форматом взаємодії держави, громадськості та бізнесу може бути соціальне підприємництво. Соціальне підприємництво необхідно розуміти як різновид бізнесу, метою якого є вирішення соціальних проблем суспільства, як то

допомога у подоланні соціальної ізоляції – зокрема, працевлаштування людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями, безробітних, представників груп ризику; знаходження нових шляхів для реформування державних соціальних послуг; залучення громадян до участі у соціальних ініціативах на волонтерських засадах, об'єднання громад навколо соціальних проблем; поява нових видів соціальних послуг, які залишаються поза увагою звичайного бізнесу у зв'язку з малоприбутковістю, непопулярністю, відсутністю належної професійної підготовки; більш ефективне використання наявних ресурсів регіону у вирішенні соціальних проблем; зниження навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем (актуально в умовах хронічного дефіциту бюджетних коштів) [10]. Оскільки такі організації є прибутковими, а не благодійними організаціями, їхня діяльність повинна плануватися з урахуванням ризиків, котрі існують в економіці країни. Саме тому у більшості розвинених країнах світу такі організації мають підтримку держави. Зокрема, у США практикується «усунення правових адміністративних бар'єрів, законодавчого забезпечення пільгових кредитів, розвитку соціального партнерства між державними організаціями, бізнесом і некомерційним сектором, надання преференцій в сфері ліцензування та сертифікації соціальних підприємств в таких сферах, як соціальне обслуговування, освіта, медицина, надання гарантій щодо отримання соціальних замовлень від державних агентств» [2, с.113]. Нажаль, незважаючи на значний потенціал, в Україні соціальне підприємництво ще не набуло достатнього поширення. Така ситуація пов'язана з неунормованістю багатьох процесів, й здебільшого, відносин держави та соціальних підприємств, які доволі непрозорі; відсутністю потужної інформаційної бази щодо потреб суспільства та можливостей (інтересів) соціальних підприємств з метою пошуку та вибору кращих практик рішень у тій чи іншій сфері.

Підсумовуючи, зазначимо, що важливість поширення і розвитку названих нових форматів взаємодії держави і бізнесу буде ускладнюватися обмеженням ресурсів як держави так і бізнесу, що є об'єктивним фактором через уповільнення темпів економічного розвитку; зміну вікової структури населення у бік підвищення частки його старших вікових груп, а отже, навантаження на фонди соціальних виплат; збільшення частки декларативних, а не реальних можливостей держави в розв'язанні завдань соціального розвитку. Саме тому, важливо максимально виважено й продуктивно задіяти механізми взаємодії держави на засадах соціального партнерства задля досягнення сталого розвитку та забезпечення гідної праці.

Висновки. За результатами дослідження можемо зробити наступні висновки. В Україні поступово трансформуються взаємовідносини між бізнесом і державою. Автор виділяє чотири форми (формати) такої взаємодії сьогодні: соціальне партнерство, державно-приватне партнерство, соціальне підприємництво та програми соціальної відповідальності. Кожна з форм трансформується і не є продовженням будь-якої з названих. Їх поява стала результатом відповіді на виклики ринку, глобалізації. Будь-яка форма повинна змінюватися й адаптуватися до вимог сьогодення. Відмові від будь-якої з названих форм для України може мати негативні наслідки. У відносинах між основними інститутами сучасної економічної системи відбуваються глибокі й водночас різновекторні зміни, які не можна однозначно характеризувати. Вважаємо, що на сьогодні утверджується формат взаємодії таких акторів: держава, бізнес, громадськість та ринок. На нашу думку, різні за змістом відносини між цими акторами, їхня конфігурація дає підстави констатувати народження соціально відповідальної держави та суспільства, де роль держави – активний учасник вирішення соціальних проблем спільно з бізнесом, й за умови поділу усіх ризиків між партнерами. Роль бізнесу – співпраця та сприяння сталому розвитку. Формування нового виду підприємництва – соціального – це спільне завдання держави, бізнесу, громадськості. Таким чином, бізнес і створювані ним організації мають стати провідною ланкою у механізмі

узгодження індивідуальних та суспільних інтересів і в забезпеченні стійкого розвитку, забезпеченні гідної праці. Водночас, такі перетворення, пошук нових форматів взаємодії держави та бізнесу вимагають нового осмислення ролі, меж втручання держави у бізнес процеси. І ще раз наголошуємо на тому, що сучасні тренди реалізації соціальної функції держави потребують ґрунтового аналізу. Разом з тим, нагальним постає завдання наукового узагальнення ключових напрямів і форм участі, з одного боку, держави в соціальній сфері, а з другого — форм співробітництва держави і бізнесу в цій сфері на національному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурджалов Ф.Э., Гоффе Н.В., Гришин И.В., Иванов Н.П., Монусова Г.А., Цапенко И.П. Рынок труда: реакция на кризис (по материалам зарубежных стран) / Серия «Библиотека института мировой экономики и международных отношений / под общ.ред. Бурджалова Ф.Э., Гонтмахера Е.Ш. – М.: МЭМО РАН, 2011. – 230с.
2. Гришина Я.С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы / Гришина Я.С. // Вестник Пермского университета. Юридические науки. [Электронный ресурс] – 2012. - №2(16) – с.111-121. - Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoe-issledovanie-sotsialnogo-predprinimatelstva-v-stranah-ameriki-i-evropy>
3. Зимененков Р. И. Сотрудничество американского государства и бизнеса в решении социальных проблем / Р. И. Зимененков, Е. Б. Завьялова // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2016. — Вып. 2. — С. 4.
4. Колот А.М., Поплавська О.М. Держава і бізнес: новітні тенденції взаємодії та забезпечення стійкого розвитку // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 3б. наук. праць – К.: ДВНЗ КНЕУ імені Вадима Гетьмана. - №2(12)/2016. – с.6-29.
5. Костяев С. С. Лоббизм и реформа здравоохранения в США после выборов / С. С. Костяев // США, Канада: экономика, политика, культура. — 2011. — № 7. — С. 47–60.
6. Крауч Колин. Странная не-смерть неолиберализма / Колин Крауч; пер. с англ. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХ и ГС, 2013. – 272с.
7. Кузнецов И.В. Зарубежный опыт государственно-частного партнерства (США, Европа, Канада) // Мировая экономика и международные экономические отношения. Экономические науки 2012 8(93), с196-201.
8. Практики КСВ в Україні 2015 / Під ред. Саприкіної М.; Центр «Розвиток КСВ». – К.: 2015. – 148с. - Режим доступа: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2015/12/cases_practice2015.pdf
9. Поплавська О.М. Прекаризація: ризики соціальної безпеки України // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 3б. наук. праць – К.: ДВНЗ КНЕУ імені Вадима Гетьмана. - №2(12)/2016. – с.124-131.
10. Про соціальне підприємництво. Електронний ресурс: <http://socialbusiness.in.ua/index.php/baza-znan/biblioteka-sotsialnoho-pidpriemtsia/81-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo>
11. Ясаи, Энтони де. Государство /Э. де Ясаи; пер.с англ. Г.Покатовича под ред. Ю.Кузнецова. – Москва; Челябинск: ИРИСЭН, Социум, 2016. – 410с.
12. Market Update Review of the European PPP Market in 2014 [Электронный Ресурс] / European PPP Expertise Centre, 2014 р. – Режим доступа:<http://www.eib.org/epes/index.htm>
13. World PPI Database [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ppi.worldbank.org/snapshots/country/Ukraine>